

melding wordt gemaakt van het feit, dat alle veroveringen ook de zaak van de staatkundige eenwording van de archipel dienden. Geen aandacht wordt voorts besteed aan de unificerende rol van de Indische staat op bestuurlijk, juridisch, economisch en cultureel terrein. Voor de toch niet weg te vlakken Indonesische bijdrage aan het functioneren van die staat is structureel geen plaats. Onderbelicht blijft zelfs het nationalisme, dat goeddeels wordt ontdaan van zijn creatieve waarde en historische oorspronkelijkheid. Het ontstaan en de snelle expansie daarvan sinds het begin van de jaren twintig van deze eeuw hield meer in dan het leren van de les; de vorming van een nieuwe natie betekende een drastische breuk met een verleden van regionale of groepsgebondenheid en persoonlijke loyaliteiten.

Waar Lubis er zodoende niet in geslaagd is, de dynamiek, die gelegen is in de wisselwerking tussen de Indonesische maatschappij en de Nederlanders of, beter gezegd, de Indische staat, naar waarde te schatten is het hem niet gelukt, een bevredigend historisch perspectief te verschaffen voor het huidige Indonesië. Een verwijt kan deze constatering echter ternauwernood inhouden. Was dat wél het geval geweest, dan zou hij de eerste geweest zijn, die dat kunstwerk had volbracht. Ook zoals het er nu ligt blijft zijn met vaart, warmte en kennis van zaken geschreven boek een waardevolle aanwinst.

P.J. Drooglever

C.A. Tamse, ed., *Nassau en Oranje in de Nederlandse geschiedenis* (Alphen a/d Rijn: A.W. Sijthoff, 1979, 422 blz. + ill., f55,-, ISBN 90 218 2447 7).

Het is misschien oneerlijk een Voorwoord van een bundel serieus te nemen. Iedereen moet begrip hebben voor de worsteling van een redacteur om een stel van negen auteurs voor de éne bokkewagen te krijgen en te houden. Aan het einde van de tocht is de redacteur al blij dat het doel van een tiental persklare essays bereikt is, al hangt de wagen dan wat scheef uit het spoor en is het merendeel van de bokken zonder op of om te zien naar stal gelopen, terwijl een enkele nog even in de berm graast of in de wei huppelt. Dan moet de arme redacteur alsnog zijn Voorwoord schrijven en pogen de onderling zo verschillende essays tot één geheel aan elkaar te praten. Een ondankbare taak. Toch kan dat Voorwoord iets verraden van de bedoelingen van de redacteur toen hij met zijn tocht begon en van de wijze waarop hij tenslotte terugkijkt op het resultaat. Laat ik voorlopig al meteen eraan toevoegen dat, hoe bokkig de auteurs ook geweest mogen zijn, de wagen in goede staat ergens bij het einddoel is gekomen en de gemaakte, misschien heel hobbelige, tocht heel behoorlijk slaagde.

De redacteur spreekt er nu in zijn Voorwoord van dat de 'vervaardiging van vorstenportretten' binnen de moderne geschiedschrijving aan vernieuwing toe is en suggereert, al blijft hij bescheiden, dat de bundel van die vernieuwing blijk geeft. Terwijl er vroeger meer aandacht was voor de 'unieke historische persoonlijkheid of de wederwaardigheden van een politieke en sociale elite', richt zich de moderne historiografie eerder op 'grote economische en sociale structuren, op de verhoudingen tussen standen en klassen en op de sociale emancipatiebewegingen en hun ideologieën'. Zijns inziens moet de dynastieke geschiedenis zich daarom thans wijden aan 'het maatschappelijk, politiek en cultureel belang van de vorstenfunctie binnen de grote structuren'. Nu is met deze mondvol nog maar weinig gezegd. Wat precies die grote structuren zijn waarbinnen de vorstenfunctie geanalyseerd zou moeten worden, blijft wat duister. En zou met dat enzovoorts belang van de vorstenfunctie de aandacht voor de elites mogen verzwakken? Nee natuurlijk. Kwam trouwens niet ook bij die vroegere belangstelling voor het unieke en de wederwaardigheden van de elites die

vorstenfunctie behoorlijk aan bod, als het goed was? Ja natuurlijk.

Wellicht bedoelde Tamse een ander probleem, dat allerminst nieuw is, maar dat vervaardigers van vorstenportretten telkenmale in het oog moeten houden en voor eigen aanpak oplossen. Tamse heeft het over 'vorstenlevens' ener- en 'vorstenfuncties' anderzijds en hij raakt daarmee de moeilijkheid voor de auteur die zich aan enig biografisch onderwerp waagt, om te kiezen voor of een harmonische combinatie te vinden van de, liefst levendige beschrijving en de meer theoretische of oordelende analyse. Het is boeiend om in dit licht te zien hoe elk van de tien auteurs dit probleem heeft opgelost: de meesten kiezen, anders dan Tamse in zijn Voorwoord lijkt aan te kondigen ofte concluderen, de beschrijving boven de analyse en de enkeling die het in omgekeerde richting zoekt slaagt minder, terwijl meestal binnen die verkozen beschrijving met enig succes die analyse toch een plaats krijgt, haast onwillekeurig en onvermijdelijk zou men zeggen. Wil dit iets bewijzen dan bevestigt dit de gedachte dat een biografie of biografische schets alleen werkelijk kan slagen wanneer deze op traditionele wijze wordt aangepakt: chronologisch in compositie met de te beschrijven persoonlijkheid liefst voortdurend en geconcentreerd in het centrum van de zich ontwikkelende uiteenzetting die voert van de wieg tot het graf.

Pleit dit alles dus voor de traditie en continuïteit in de dynastieke geschiedenis, de vraag blijft dan wel of niet in andere opzichten de eigen, nieuwe, tijd waarin de schrijvers hun schets schrijven van invloed is geweest op hun interpretatie en aanpak. In de eerst plaats valt te verwachten dat nieuw onderzoek nieuwe resultaten en conclusies kan opleveren. Daaromtrent zegt Tamse ook iets in zijn Voorwoord: de door hem aangezochte auteurs zijn stuk voor stuk niet alleen kenners van de periode waarin hun hoofdfiguur leefde, maar zij hebben ook eigen onderzoek verricht ten aanzien van of rondom de door hen beschreven vorstenlevens. Beziet men met het oog hierop de essays dan kan worden vastgesteld dat dit vaak in details, een enkele keer zelfs in het algemeen, nieuws heeft opgeleverd. In de tweede plaats is er natuurlijk de vraag of de eigen, nieuwe, tijd wezenlijk de interpretatie beïnvloedde. De nadrukkelijke wijze waarop Tamse in zijn Voorwoord meent te moeten betogen dat de Nassaus nauw met de Nederlandse geschiedenis verweven zijn, lijkt op een verdediging tegenover een moderne trend om stadhouders en koningen vervelend en onbelangrijk te vinden en wanneer Tamse in een slotzin ervan spreekt dat de dynastieke geschiedschrijving 'kritischer en onafhankelijker' is geworden, lijkt hij te duiden op een verflauwen van het Nederlandse nationale gevoel en de daarmee verbonden Oranje-mythe die tot voor kort aanleiding gaven het eigen vorstenhuis vooral met eerbied en omzichtigheid te bejegenen. Het interessante is nu dat in deze bundel wel van kritiek en onafhankelijkheid sprake is, dat gelukkig wel, maar alleen in bedekte vorm aan die eerbied en omzichtigheid te kort wordt gedaan. Dat kan aan de te beschrijven personen liggen, al zijn ze bepaald niet allen engelen en helden geweest. Dat kan ook liggen aan de biografische opzet zelf die misschien soms tot een vergevend begrijpen en een verontschuldiging aanvoelen heeft geleid - ik kom daar nog op terug.

Dat H.P.H. Jansens stuk over de Bredase Nassaus van dit probleem van vereiste of als vereist gevoelde omzichtigheid het minste last hoefde te hebben - door de grote tijdsafstand tot deze vroege voorvaders uit de vijftiende en zestiende eeuw - was te verwachten; voor hem was uiteraard de moeilijkheid dat de biografieën op veelal veel te schaars bronnenmateriaal moesten worden gebouwd om de levens ten volle op zijn paneel te krijgen. Maar het is een grote verdienste van dit essay dat Jansen toch Engelbrecht I van Nassau als een der adellijke opposanten weet te tekenen tegen de hertog van Brabant - niet zonder vreugde hierin op parallellen wijzend tussen dit gedrag van een Nassause stamvader en de rol die

Willem van Oranje anderhalve eeuw later tegenover zijn landsheer zou spelen. En het is Jansen ook gelukt om Engelbrechts nakomelingen in vier generaties overtuigend te schetsen als berekenende, vaak strijdvaardige en altijd getrouwe dienaren van de Bourgondische en Habsburgse landsheren, daarbij voor eigen 'Hausmacht' zijde spinnend. Jansens essay is inderdaad gebaseerd op nieuw onderzoek - de voor de bundel uitzonderlijk uitvoerige opgave van bronnen en literatuur bij dit essay bewijst de grondigheid waarmee dat geschiedde en is een grote hulp. Met deze samenvatting achterhaalt de auteur intussen alles wat er tot nu toe in algemene werken over geschreven werd: niet alleen het inleidend stuk in Japikses eerste deel van de *Geschiedens van het huis van Oranje-Nassau* (Den Haag, 1937, herdrukt 1948), dat Jansen beleefd 'vluchtig' noemt, maar ook Rachfahls honderd bladzijden inleiding in *Wilhelm von Oranien und der niederländische Aufstand* (deel I, Halle a.S., 1906), het gigantische werk dat door de opzet ervan in drie delen bleef steken, maar alleen al om die inleiding door Jansen een pluim op de hoed gestoken wordt.

Om twee redenen hadden de overige auteurs het gemakkelijker dan Jansen: zij hadden één of hoogstens twee levens te beschrijven en het bronnenmateriaal vloeide voor hen rijker en overvloediger. Maar er was dan wel de moeilijkheid dat al deze levens vaak beschreven zijn en er omtrent hen al heel wat bekend is. Is het daarom dat een enkele auteur de biografische opzet enigszins ontweek of beperkt hield? Dat lijkt tenminste het geval bij het stuk van D.J. Roorda over prins Willem III. Hierin wordt zelfs zoveel bekend verondersteld dat veel van wat in dat leven in dwingend verband verteld had moeten worden achterwege blijft, terwijl interessante gegevens omtrent Willems entourage van gunstelingen en bureaucraten, kennelijke resultaten van nieuw onderzoek, evenzeer te summier blijven. Tamse koos zelfs bewust - misschien kondigde hij daarom ook de noodzakelijke vernieuwing in het Voorwoord aan - voor analyse met gedeeltelijke verwaarlozing van de chronologie en biografie - over de jeugd van zijn hoofdfiguur koning Willem III zwijgt hij zelfs in alle talen. Is misschien de angst te platgetreden paden te betreden de reden geweest dat een enkele auteur te vaak om de hoofdfiguur heen ging door veel over politieke ontwikkelingen in het algemeen of over vorstelijke verwanten te vertellen? J.J. Poelhekkes schetsen van Frederik Hendrik en prins Willem II geven althans niet alleen aparte paragraafjes over Amalia van Solms - Mary Stuart, Willem II's gemalin, zou het de auteur nooit vergeven dat haar dat niet gegund werd -, de Friese tak, de raadpensionarissen Pauw en Cats, maar zelfs ook over Johan Maurits 'de Braziliaan'. Tamse opent zijn beschouwing met een brede uiteenzetting over de sociale en politieke evolutie van Nederland onder koning Willem III vóór de vorst - thematisch, niet biografisch - aan bod komt en hij eindigt met een lovende beschrijving van het leven van koningin Sophie die terecht heel apart wordt gehouden omdat de echtelieden ook zo ver van elkaar af stonden. Bij hem moeten wij dan wel weer een korte karakteristiek van Willems tweede echtgenote koningin Emma ontberen.

Dat zulk een (geheel of gedeeltelijk) vermijden van een echt geconcentreerde biografische aanpak niet nodig was geweest, bewijzen de andere essays: er komt veel nieuws in voor, vaak in details, soms in aanpak en interpretatie. Bepaald verrassend in beide opzichten is de schets van Willem van Oranje door K.W. Swart. De vrees dat juist deze Nassau te veel doodgeschreven zou zijn wordt hier meteen gelogenstraft. Swart tekent Oranje vooral als exponent van de hoge adel met alle machtsambities en standentrots van dien. Min of meer per ongeluk lijkt Oranje op het pad van de rebellie te zijn geraakt, zelf nog lange tijd in de mening verkerend dat een beheerste en omzichtige oppositie geen gevaar zou opleveren. Hij werd pas echt rebel op het tijdstip dat hem het bericht van de gevangenneming van Egmont en Hoorne in zijn zelfgekozen ballingsoord bereikte, niet op het moment dat hij (tevoren) besloten had het land te verlaten (begin 1567) - kort vóór dit bericht had hij nog in

een nederig schrijven aan Alva zijn diensten aangeboden. Misschien krijgt door deze late plaatsing van Oranjes besluit tot definitieve rebellie de daaraan voorafgaande oppositie wat weinig reliëf. Oranjes oppositie tegen de geloofsvervolging wil Swart bijvoorbeeld vooral verklaren uit diens politieke berekeningen en Duitse invloeden (zijn huwelijk met Anna van Saksen onder andere), al geeft hij toe dat ook afkeer van dergelijke vervolgingen een rol speelde - mij lijkt die emotionele factor toch van overwegend belang omdat het politiek gezien niet erg opportuun leek om zich reeds op de laatste dag van 1564 zo bloot te geven als Oranje deed. En Oranjes vertrek uit het land in 1567 kan niet uit vrees voor Alva's komst - daar wist hij toen nog niets van - laat staan voor diens schrikbewind, zoals Swart even lijkt te suggereren, zijn tweegebracht. Maar wel is het boeiend Oranjes rebellie nu gedeeltelijk verklaard te zien uit een door eigen handelen in dwangpositie geraken en te leren kennen als een uit gekwetste fierheid op eigen hoge afkomst en rechten zich ingravende koppigheid. Met deze visie kan Swart bovendien de volle aandacht vestigen op Willems leiderschap in Holland van 1572 af, dat naar zijn overtuiging - hierin aansluiting vindend bij Bartstra - de opstand door een (eerste) dieptepunt heen haalde.

Traditioneler van visie lijken de overige essays. Poelhekke moest bouwen op reeds gepubliceerd eigen oeuvre en was daarmee bij voorbaat in een enigszins nadelige positie geplaatst - al is het aantrekkelijke van de beknoptheid van dit essay dat de voorthuppelend-ironische stijl van schrijven waarin lange zinnen via vele bokkesprongen toch weer steeds op hun pootjes terecht komen, pret geeft en niet gaat vermoeien. Maar ten volle geslaagd in nieuwe nuanceringen en verrassende details zijn de andere, nog niet genoemde, essays: van A.Th. van Deursen over Maurits, J.G. Schutte over Willem IV en Willem V, J. A. Bornewasser over de koningen Willem I en Willem II en Manning over Wilhelmina. Zoekt men naar resultaten van nieuw onderzoek dan treft men dat vooral aan bij Bornewasser (in het bijzonder over koning Willem II), bij Tamse (over koningin Sophie) en bij Manning. Wil men tenslotte nog literaire prijzen uitdelen dan komen daarvoor, bij de hier ondertekende éénmans-jury tenminste, het meest Van Deursen en Bornewasser in aanmerking: de eerste om zijn zeer beheerste, soms haast lapidaire taalgebruik, de tweede om de fraaie woordkeuze en vloeiende zinsbouw.

Maar vóór we nu bij het einde van het schooljaar iedereen naar huis sturen met hun rapportcijfers, is het, geloof ik, goed nog even de vraag te stellen of inderdaad de in tijd veranderende houding en toon tegenover Neêrlands vorstenhuis in deze bundel tot hun recht komen. Misschien is het kritisch-onafhankelijke nog het duidelijkst aan te wijzen in de, reeds geprezen, essays van Jansen en Swart. De rustige toon waarin zij hun 'helden' binnen de grenzen van hun standbewustzijn en belangen-streven beschrijven heeft iets moderns, misschien zelfs iets van die grote sociale structuren waarop Tamse in zijn Voorwoord doelt. Ook Roorda's benadering met een moderne belangstelling voor prins Willem III's instrumentering van zijn regiem heeft iets eigentijds. Voor het overige kan men bij de meeste essays wel een nuchterheid vinden die afkerig is van te grote omzichtigheid, zeker van verheerlijking, maar lijkt toch soms de biograaf iets te weinig afstand te hebben bewaard tot zijn subject. Ten aanzien van Van Deursens tekening van Maurits zou ik eerder geneigd zijn bij diens houding tegenover Van Oldenbarnevelt gepikeerdheid en wraakzucht te herkennen, koppig doorzetten van een eenmaal moeizaam genomen besluit en daarmee eigen gelijk willen bewijzen, dan de diepe tragiek en even diepe overtuiging die Van Deursen met zoveel begrip bij Maurits zoekt. Schutte had natuurlijk met zijn beide achttiende-eeuwse Willems voor echte 'debunking' gemakkelijk spel gehad - al zou dat niet erg origineel zijn geweest, de Patriotten wisten er al van - en het is alleen te prijzen dat hij evenwicht wist te

bewaren en beide mannen in al hun geborneerdheid zo begrijpelijk maakt. Bornewassers beeld van koning Willem II is zelfs in effect zo onbarmhartig omdat hij hem heel bewust barmhartig beschrijft. En ook Manning is voorzichtig oordelend en balancerend. Hij had natuurlijk de mooie gelegenheid, die hij moest grijpen, om Wilhelmina's leven naar het hoogtepunt van de Tweede Wereldoorlog te voeren, toen deze koningin - met Churchills zeer onfeministische woorden - de enige man in de Nederlandse regering was. Maar dan doet het goed dat Manning ook voor die Londense tijd de begrenzingen van deze persoonlijkheid tekent: de wel erg versimpelde moffenhaat, het naïeve drijven naar partijloze vernieuwing van een eensgezind Nederland rond haar troon, de grillige ondankbaarheid tegenover velen in haar nabije omgeving. Bij Poelhekke is het daarentegen moeilijker de kritiek te herkennen: Frederik Hendrik krijgt toch wel erg veel eer en 's prins Willem II's falen wordt zo ingekapseld in speelse ironie dat man en paard soms wat duidelijker genoemd hadden kunnen worden. Merkwaardig blijft tenslotte Tamses omzichtigheid ten aanzien van koning Willem III. Misschien staat deze, meer nog dan de beide erfstadhouders, wat te veel in het verdomhoekje van de geschiedschrijving en deelt Tamse C.W. de Vries' kijk op 'overgrootvader Willem', maar bij het vaststellen van diens drift en grofheid, diens onbeschoftheid en grillig humeur, miste ik toch soms Pressers vlijmscherpe pen.

Zo zijn we teruggekeerd tot ons uitgangspunt. Echt revolutionair, in de zin van omwentelend, naar inhoud of in toon zijn deze vorstenportretten bepaald niet geschetst. Er worden andere, soms nieuwe accenten gegeven. Het werd gelukkig geen eregalerij, zeker geen reeks karikaturen, ook dat is een verdienste. Overziet men het geheel dan kan worden vastgesteld dat er in deze bundel zeer vele geslaagde essays zijn te vinden, een niet geringe prestatie, ook en vooral van de redacteur. Dan kunnen we het Voorwoord verder laten voor wat het is: een behoorlijke introductie tot een boeiende bundel.

I. Schöffner

D. Hagermann, *Studiën zum Urkundenwesen Wilhelms von Holland. Ein Beitrag zur Geschichte der deutschen Königsurkunde im 13. Jahrhundert* (Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde Beiheft 2; Keulen-Wenen: Böhlau Verlag, 1977, vi + 424 blz., 14 afb., DM 120,—, ISBN 34 1201 176 2).

Deze studie, die voor alles diplomatisch is van opzet, en dus het onderzoek naar de oorkonden en kanselarij van Rooms-koning Willem van Holland (1247-1256) centraal stelt, raakt uiteraard op veel punten aan de politieke en institutionele geschiedenis van de dertiende eeuw. Het boek is helder opgebouwd rond een historisch-chronologisch en een systematisch deel. In het eerstgenoemde deel wordt aandacht besteed aan de personele opbouw van de koninklijke kanselarij, voor zover deze uit de oorkonden en uit andere documenten grijpbaar wordt. Handen en dictaten van de anonieme schrijvers en opstellers worden beschreven. Niet slechts de oorkonden uitgevaardigd in de kanselarij worden onderzocht; ook oorkonden geschreven door begunstigden en gelegenheidsschrijvers zijn in het onderzoek betrokken. Aan het einde van het eerste gedeelte volgt een korte kanselarij-geschiedenis op grond van de nieuw verworven inzichten. In het tweede deel, meer typologisch van karakter, gaat de schrijver in op de uiterlijke en innerlijke kenmerken van de koningsoorkonden van Willem van Holland. Getracht wordt deze oorkonden een plaats te geven in het dertiende-eeuwse oorkondenwezen, waarbij met name de vraag naar afhankelijkheid van vreemde voorbeelden (pauzelijke oorkonden, particuliere oorkonden en Stau-